

УДК 33:631.1.016

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

І. Беженар, к. е. н., старший дослідник
ORCID ID: 0000-0002-4584-9062
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

© І. Беженар, 2024

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2024.01.078>**Беженар І. Тенденції розвитку фермерських господарств**

Простежено динаміку розвитку фермерських господарств із початку 90-х років ХХ століття до 2022 року. За цей період кількість фермерських господарств значно збільшилася, досягнувши 49 тисяч. Спостерігається позитивна тенденція зростання обсягів виробництва продукції та врожайності в цій категорії господарств. Зокрема загальний обсяг сільськогосподарської продукції 2021 року показав високі показники, збільшившись на 523 689 млн гривень порівняно з 2019 роком. Проаналізовано основні виробничі показники фермерських господарств, такі як посівні площі та збір врожаю, що дає змогу зрозуміти динаміку їхньої діяльності.

Досліджено динаміку виробництва рослинницької та тваринницької продукції фермерськими господарствами, враховуючи різні етапи розвитку та зміни в політичних та економічних умовах. Зауважено, що фермери відіграють важливу роль у забезпеченні внутрішнього ринку та в експорті. Проаналізовано також причини спаду виробництва у 2022 році, зокрема військові дії, окупацію, логістичні труднощі, нестабільність та зміни в погодних умовах тощо.

Досліджено структуру фермерських господарств за площею та їхню роль у формуванні сільськогосподарської продукції. Розглянуто різні аспекти господарювання фермерських господарств, зокрема специфіку розміру, технологій та продуктивності. Визначено, що більшість фермерських господарств спеціалізуються на рослинництві, зокрема вирощуванні зернових та олійних культур, подібно до сільськогосподарських підприємств загалом.

Наголошено на важливості розвитку фермерських господарств для забезпечення продукції на внутрішньому ринку та активної участі в експорті. За останні десять років спостерігається позитивна тенденція до збільшення валового виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами, незважаючи на труднощі, з якими вони стикаються.

Ключові слова: фермерські господарства, тенденції розвитку, економічні чинники, обсяги виробництва, сільськогосподарська продукція.

Bezhenar I. Trends of farm development

The article studies the development of farms from the early 1990s to 2022. During this time, the number of farms increased significantly, reaching 49,000. There has been a positive trend of growth in production volumes and productivity in this category of enterprises. In 2021, the total volume of agricultural products showed high indicators, increasing by UAH 523 689 million compared to 2019. The article analyzes the main production indicators of farms, including sown areas and harvesting, which demonstrate the dynamics of their operation.

The research examines the dynamics of crop and livestock production by farms, taking into account different stages of development and changes in political and economic conditions. It notes that farmers play an important role in supplying the domestic market and in exports. The article analyzes the reasons for the decline in production in 2022, including military action, occupation, logistical difficulties, instability, changes in weather conditions, and other factors.

The paper also examines the structure of farms by their area and role in the formation of agricultural products. It considers various aspects of farm management, including the specifics of size, technology, and productivity. The majority of farms specialize in crop production, particularly the cultivation of grain and oil crops, similar to agricultural enterprises.

The article emphasizes the importance of the development of farms in ensuring production in the domestic market and active participation in exports. Despite the difficulties they face, there has been a positive trend towards an increase in the gross production of agricultural products by farms over the past ten years.

Keywords: farms, development trends, economic factors, production volumes, agricultural products.

Постановка проблеми. Розвиток сільського господарства в Україні передбачає важливі економічні завдання, зокрема забезпечення продовольчої безпеки країни та населення якісними продуктами харчування, особливо вітчизняними, в умовах зростання обсягів імпорту.

У період реформ 90-х років ХХ століття виробництво сільськогосподарської продукції в Україні значно зменшилося, що спричинило різке погіршення структури харчування значної частини населення.

Зміни в аграрному секторі економіки призвели також до зростання економічних, соціальних і екологічних загроз, що вимагає нових підходів для забезпечення сталого розвитку сільських територій. Це посилює необхідність розвитку фермерських господарств як суб'єктів підприємницької діяльності в селі. У сучасних умовах економічної та соціальної трансформації України фермерство визнається важливим сегментом у забезпеченні продовольства та економічному розвитку сільського господарства, спрямованим на створення стійкої та конкурентоспроможної аграрної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові дослідження та публікації в галузі фермерських господарств визначають прогресивні шляхи вирішення проблем, що стоять перед цією галуззю. Низка провідних учених і дослідників активно досліджують цю тему, спираючись на різноманітні наукові підходи та інноваційні концепції.

Великий пласт наукових робіт, як вітчизняних, так і зарубіжних учених, присвячений проблемам організації функціонування фермерських господарств. Теоретичні, методологічні та практичні аспекти розвитку фермерських господарств, зокрема сімейних, уже досліджено у працях таких учених, як Ю. Луценко, М. Малік та О. Шпикуляк (2021).

Дослідження О. Бородіної та І. Прокопи (2014) виокремлюються за аналізом інтеграції малих та сімейних господарств у сучасні ринкові умови.

Такі вчені, як Гайдучий П. І. (2015), Маренич Т. Г. (2015) також зробили великий внесок у розвиток цієї теми, представляючи погляди на розвиток фермерських господарств у різних країнах, та аналіз законодавчої бази України і впливу державної політики (визначення впливу нестабільної державної політики на ефективність та розвиток фермерських господарств, та особистих селянських та сімейних фермерських господарств).

Ми в попередніх працях акцентували на детальному висвітленні проблем та особливості фермерських господарств (визначення ключових проблем, що гальмують розвиток фермерства; аналіз екологічних та соціальних викликів, які впливають на фермерську галузь, розробка рекомендацій щодо подолання наявних проблем/труднощів, визначених у ході дослідження, та сприяння сталому розвитку фермерських господарств), використання інноваційних методів управління ґрунтами та впровадження агро-екологічних підходів (Шпикуляк, Беженар, Рибачук та Ксенофонтова, 2023)), а також свої дослідження ми спрямовували на аспекти цифровізації в аграрному секторі, що сприяє підвищенню ефективності та рівня конкурентоспроможності фермерів (Беженар, 2022а, Беженар, 2022б).

Отже, останні дослідження вказують на важливі кроки у вирішенні проблем фермерських господарств, фермерських господарств, але водночас визначають необхідність подальшого удосконалення та розширення сфери досліджень для повного розкриття потенціалу сталого розвитку сільського господарства.

Постановка завдання. Наше завдання – глибокий аналіз і визначення актуальних тенденцій сучасного стану фермерства в Україні та його перспектив розвитку.

Дослідження ґрунтується на концепції активної політики реалізації підприємницького потенціалу в селі. *Методика дослідження* базується на аналізі сучасного стану фермерського господарства в Україні, вивченні законодавчих актів, статистичних даних з офіційних джерел про кількість та розміри фермерських господарств, оцінці рівня їх ефективності та прибутковості, визначення основної продукції, яку виробляють фермерські господарства тощо. Також ми проаналізували публікації вчених щодо дослідження аспектів розвитку фермерських господарств і висвітлення сучасних тенденцій, врахування результатів таких досліджень для формулювання конкретних рекомендацій для державної політики та фермерських господарств.

Ми використовували різні наукові методи, такі як діалектичне пізнання, графічний аналіз, емпіричний аналіз, порівняльний аналіз, прогностичний аналіз, абстрактно-логічний аналіз, що дозволили нам глибше зрозуміти особливості створення, функціонування та розвитку фермерських господарств і статистичного групування для забезпечення об'єктивності та вичерпності наших досліджень, виявлення недоліків та формулювання ключових тенденцій, що визначають функціонування фермерських господарств.

Виклад основного матеріалу. Фермерські господарства стали активно розвиватися на початку 90-х років минулого століття. У 1990 році було зареєстровано лише 82 таких господарства, які в своєму користуванні мали 2 тис. га сільськогосподарських угідь.

Кількість фермерських господарств зростає з 2 тис. суб'єктів господарювання 1991 року до 49 тис. зареєстрованих господарств 2022 року. Позитивним явищем є й зростання обсягів виробництва ними продукції за цей період, більшість якої становить продукція рослинництва. Таку тенденцію спостерігали до 2022 року (табл. 1). Зростала впродовж останніх років і частка поголів'я худоби та птиці у фермерських господарствах

у загальному їх поголів'ї у країні. Збільшення кількості господарств, виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення рівня врожайності свідчить про зростання важливості такого типу господарських формувань в аграрній економіці країни. Фермери відіграють значну роль не лише у забезпеченні потреб внутрішнього ринку, а й у формуванні експорту.

У 2022 році порівняно з попереднім виробництво продукції фермерськими господарствами зменшилося, що пов'язано з військовими діями та окупацією частини території країни.

Слід зауважити, що всього з обороту в Україні внаслідок воєнних дій вилучено 20 відсотків сільськогосподарських земель. Виробництво продукції сільського господарства зменшилося в усіх категоріях господарств. Частка фермерських господарств у виробництві продукції рослинництва (у сталих цінах) зменшилась 2022 року порівняно з попереднім на 1,4 %, тобто фермери зазнали більших втрат, ніж інші категорії агровиробників.

Середня площа сільськогосподарських угідь з розрахунку на одне фермерське господарство 2021 року становила 186,6 гектарів (рис. 1). У динаміці вона зростала, що свідчить про тенденцію до збільшення середніх розмірів фермерських господарств, які здебільшого належать до малих агровиробників. В Україні сформована модель аграрного виробництва, що базується на поєднанні напівтоварних господарств населення, дрібнотоварних фермерських господарств та середніх і великих за розмірами сільськогосподарських підприємств. Продуктивність сільськогосподарських угідь у різних організаційно-правових структурах помітно різниться (рис. 3). Підприємства, які володіють досконалыми засобами виробництва і застосовують прогресивні технології, мають вищі результати (Беженар та Грищенко, 2023). Фермерські господарства до цієї категорії не належать. Вихід продукції сільського господарства (у сталих цінах) з одиниці площі сільськогосподарських угідь у них на 30 відсотків нижчий, ніж у сільськогосподарських підприємствах.

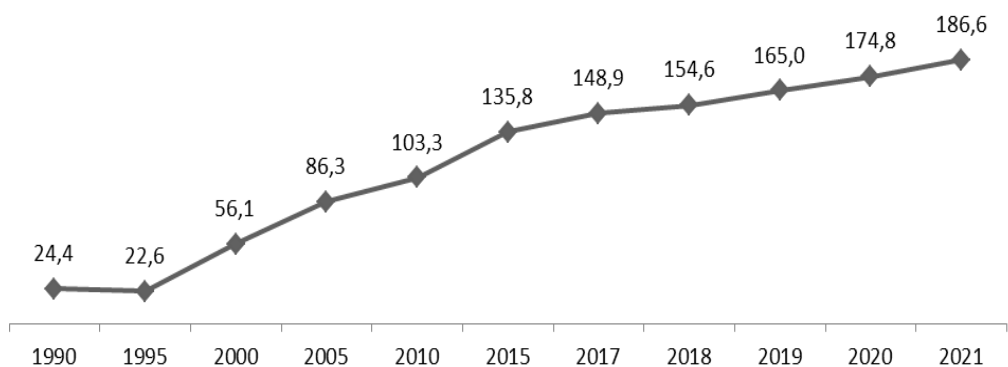
СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Таблиця 1

Динаміка розвитку фермерських господарств (зареєстрованих)

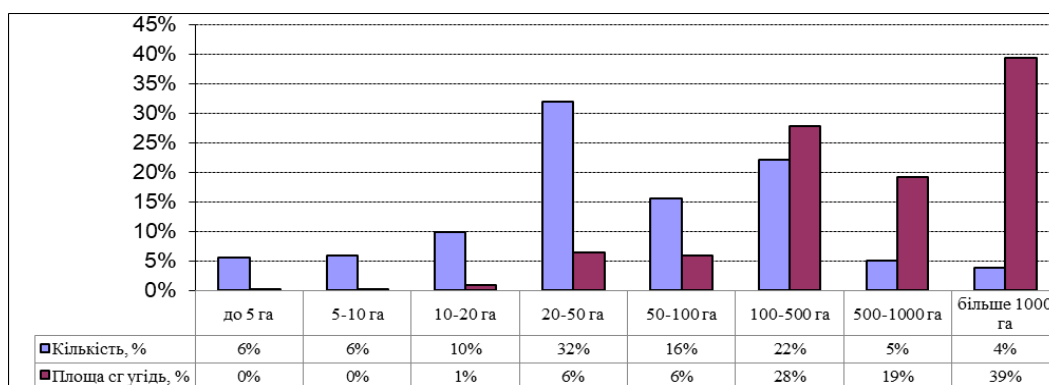
Показник	Рік				2021р. до 2019, +/-	2022 до 2021, +/-
	2019	2020	2021	2022		
Кількість фермерських господарств, од.	46929	47803	48868	49983	1939	102,2
Виробництво продукції сільськогосподарства у сталих цінах 2016 року, всіма категоріями господарств, млрд грн	681,0	612,1	712,6	534,4	31,6	178,2
у т. ч. господарства населення	231,2	216,4	228,5	186,0	-2,7	-42,4
фермерські господарства	79,1	65,8	90,3	59,8	1,1	-30,4
Частка фермерських господарств у виробництві рослинницької продукції, %	14,1	13,2	14,9	13,5	1,2	-1,4
у т. ч.:						
культури зернові та зернобобові	15,3	14,9	16,5	15,6	0,3	-0,9
бурак цукровий фабричний	4,5	4,6	4,8	5,5	-0,1	0,7
соняшник	20,3	18,8	20,2	18,3	0,1	-1,9
картопля	0,5	0,5	0,6	0,5	-0,6	-0,1
культури овочеві	3	3	2,4	1,3	2,5	-1,1
культури плодові та ягідні	4,7	4,5	7,2	7,1	6,4	-0,1
Урожайність с.-г. культур у фермерських господарствах, ц/га						
культури зернові та зернобобові	44	37,4	50,4	41,8	6,4	-8,6
бурак цукровий фабричний	502,8	445,1	549,6	587,4	6,4	37,8
соняшник	24,5	18	23,6	19	46,8	-4,6
картопля	196,9	196,8	215,5	226,7	-0,9	11,2
культури овочеві	368,3	373,9	346,7	269,8	18,6	-76,9
культури плодові та ягідні	83,7	86,8	154,9	154,4	-21,6	-0,5
Частка поголів'я худоби і птиці у фермерських господарствах, до загального в усіх категоріях господарств, %						
велика рогата худоба	3,3	3,6	4,2	4,8	0,9	0,6
у т. ч. корови	2,4	2,6	3,0	3,4	0,6	0,4
свині	5,0	5,0	5,0	5,0	0	0,0
птиця	2,1	2,4	2,6	0,9	0,5	-1,7

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Сільське господарство України, 2022)

Рис. 1. Площа землі на одне фермерське господарство, га

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Сільське господарство України, 2022)

Рис. 2. Групування фермерських господарств за площею сільськогосподарських угідь у користуванні за 2021 рік

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Сільське господарство України, 2022)

Рис. 3. Виробництво продукції сільського господарства (у сталих цінах) на 1 га сільськогосподарських угідь у різних категоріях господарств в Україні, тис. грн

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Сільське господарство України, 2022)

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Фермерські господарства мають різні напрями спеціалізації, проте більшість із них спеціалізується на виробництві продукції рос-

линництва (рис. 4), а саме на вирощуванні зернових та олійних культур.

Рис. 4. Динаміка виробництва фермерськими господарствами України продукції сільськогосподарського господарства (у сталих цінах), млн грн

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Сільське господарство України, 2022)

Аналіз основних показників виробничої діяльності фермерських господарств подано в табл. 2. У 2022 році значно скоротилися посі-

вні площі та обсяги виробництва продукції рослинництва, що пов'язано насамперед із військовими діями на території України.

Таблиця 2

Основні показники виробничої діяльності фермерських господарств України

Показник	1990	2000	2010	2015	2019	2020	2021	2022
	Посівні площі за видами культур сільськогосподарських культур, тис. га							
Культури зернові та зернобобові	0	876,3	2248,9	2309,6	2614,5	2610,8	2821,5	2097,2
Бурак цукровий фабричний	–	47,1	47,5	14,8	9	9,6	9,4	9,5
Культури олійні	0,1	371,6	1270,4	1565,7	1851	1884	1906,3	1701,6
у тому числі								0
соняшник	0,1	355,2	906,7	1026,8	1253,3	1355,9	1391,7	1106,5
соя	–	3,5	171,3	391,8	288,7	263,5	250,1	283,8
ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	–	11,1	157	127,4	293,9	256,4	253,2	294,8
з нього ріпак озимий	–	4,9	142,9	122,8	287	250,7	244,7	288,9
гірчиця	–	1,7	24,3	7,6	11,1	3,9	3,4	4,5
льон олійний (кудряш)	–	0	11	10,4	3,5	0,6	7,2	11,6
Площа, з якої зібрано врожай культур сільськогосподарських, тис. га								
Культури зернові та зернобобові	0	794,2	2145,5	2287,7	2610,1	2581,8	2815	2009,7
Бурак цукровий фабричний	–	40,5	46	14,7	9	9,6	9,4	9,5
Культури олійні	0,1	352,8	1243,2	1568,5	1863	1893,7	1919,2	1673,8
у тому числі								0
соняшник	0,1	341,8	898,9	1040	1265,4	1366,1	1402,1	1095,1
соя	–	2,9	166,1	386	289,7	266,1	253,1	277
ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	–	7,2	147,1	123,7	293,3	253,5	252,9	286,1
з нього ріпак озимий	–	3,8	134	119,4	286,4	247,8	244,4	280,2
гірчиця	–	0,8	20,2	8,8	10,6	3,7	3,4	4,4

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Продовження таблиці 2

льон олійний (кудряш)	–	0	10,9	10	3,5	2,9	7,2	10,7
Виробництво культур сільськогосподарських, тис. т								
Культури зернові та зернобобові	0,1	1256,4	4702,5	7650,2	11489,7	9649,1	14195,4	8407,1
Бурак цукровий фабричний	–	755,1	1154,7	618,9	459,7	422,5	517,1	550,2
Культури олійні	0,2	355	1685,4	3107,2	4434,8	3505,6	4675,4	3420,7
у тому числі								0
соняшник	0,2	347,3	1208,5	2167	3098,9	2465,4	3308,9	2078,8
соя	–	2,1	236,4	637	595,5	482,5	629,6	576,7
ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	–	5,3	220,8	285,4	727,9	551,5	721	753,2
з нього ріпак озимий	–	3,7	204,9	279	711,3	539,3	699,3	741,1
гірчиця	–	0,3	11,3	7,3	9,2	2,5	4,5	2,9
льон олійний (кудряш)	–	0	8,4	10,5	3	2,8	10,9	9
Урожайність культур сільськогосподарських, ц/га								
Культури зернові та зернобобові	13,2	15,8	21,9	33,4	44	37,4	50,4	41,8
Бурак цукровий фабричний	–	186,3	250,8	422,3	502,8	445,1	549,6	587,4
Культури олійні	25	10,1	13,6	19,8	23,8	18,5	24,4	20,4
у тому числі								0
соняшник	25	10,2	13,4	20,8	24,5	18	23,6	19
соя	–	7,2	14,2	16,5	20,5	18,1	24,9	20,8
ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	–	7,4	15	23,1	24,8	21,8	28,5	26,3
з нього ріпак озимий	–	9,7	15,3	23,4	24,9	21,8	28,6	26,4
гірчиця	–	3,1	5,6	8,3	8,6	6,3	12,5	6,5
льон олійний (кудряш)	–	6,3	7,8	10,5	8,7	9,6	14,8	8,2

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

(Сільське господарство України, 2022)

Тенденція виробництва валової продукції сільського господарства фермерськими господарствами у довоєнний період була загалом позитивною (рис. 5).

Рис. 5. Динаміка обсягів виробництва продукції сільського господарства (у сталих цінах), млрд грн

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Сільське господарство України, 2022)

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У табл. 3 подано дані про структуру виробництва валової продукції сільськогосподарства у сталих цінах. Протягом останніх років дещо зросла частка продукції олійних культур та залишалася вагомою у фермерських господарствах зернова галузь. Фермери приділяють певну увагу вирощуванню й інших культур – цукрового буряка, картоплі, овочів та баштанних (Шпикуляк О., Малік М., ред, 2023). Проте їхня частка в загальній структурі посівів фермерських господарств не перевищувала 1 %. У тваринництві, яке загалом у фермерських господарствах розвинуте доволі слабо, найпомітнішою є частка продукції птахівництва.

Досліджуючи діяльність фермерських господарств України, ми використали звітні дані за формою статистичної звітності № 2-ферм. Загальна кількість підприємств, які звітували за цією формою 2022 року, становила 34213 од., а загальна площа використуваних ними сільськогосподарських угідь – 2877389 га. Більшість суб'єктів, що звітували

за цією формою, утворювали саме фермерські господарства.

Дослідження економічних показників діяльності суб'єктів господарювання, що звітували за формою 2-ферм, показує, що в довоєнний період спостерігалася тенденція до їх економічного зростання (табл. 4). Протягом 2018–2021 років помітно зріс отриманий цими підприємствами показник. Показники рентабельності продукції також характерні тенденцію до зростання.

Фермерські господарства демонстрували загалом достатньо високі показники економічної ефективності, але рентабельність їхньої діяльності нестабільна. Спад рентабельності 2022 року пов'язаний із низкою факторів, таких як військові дії на території України, зростання витрат через здорожчання пального, зміни в цінах на ринку.

Змінювалася структура доходів від реалізації продукції сільськогосподарства у суб'єктах господарювання України, які звітували за формою 2-ферм (рис. 6).

Таблиця 3

**Валова продукція сільськогосподарства (у сталих цінах)
у фермерських господарствах, млн грн, %**

Показник	2010	2015	2019	2020	2021	2022	2010	2015	2019	2020	2021	2022
	Вартість продукції, млн грн						Структура, %					
Культури зернові та зернобобові	14977,6	24159,1	36235,0	30468,7	44795,2	26685	43,9	43,9	45,8	46,3	49,6	44,6
пшениця	7096,0	12190,1	15742,5	14317,6	20034,2	11994	20,8	22,2	19,9	21,8	22,2	20,1
жито	134,4	81,8	97,5	188,2	230,4	82	0,4	0,1	0,1	0,3	0,3	0,1
ячмінь	3673,1	3954,9	4695,7	3633,9	5027,7	2385	10,8	7,2	5,9	5,5	5,6	4,0
овес	155,6	146,4	99,2	128,2	88,1	58	0,5	0,3	0,1	0,2	0,1	0,1
просо	72,9	155,7	127,6	195,3	131,7	60	0,2	0,3	0,2	0,3	0,1	0,1
гречка	329,0	284,8	105,6	163,3	201,4	338	1,0	0,5	0,1	0,2	0,2	0,6
рис	143,1	44,5	35,6	45,1	41,6	0	0,4	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0
кукурудза	2968,6	6875,8	14498,8	11158,8	18205,1	11397	8,7	12,5	18,3	17,0	20,2	19,1
культури зернобобові	362,9	367,8	679,4	552,2	695,5	316	1,1	0,7	0,9	0,8	0,8	0,5
інші зернові	42,0	57,2	153,2	86,0	139,6	56	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1
Буряк цукровий фабричний	980,2	525,4	390,2	358,7	439,0	467	2,9	1,0	0,5	0,5	0,5	0,8

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Продовження таблиці 3

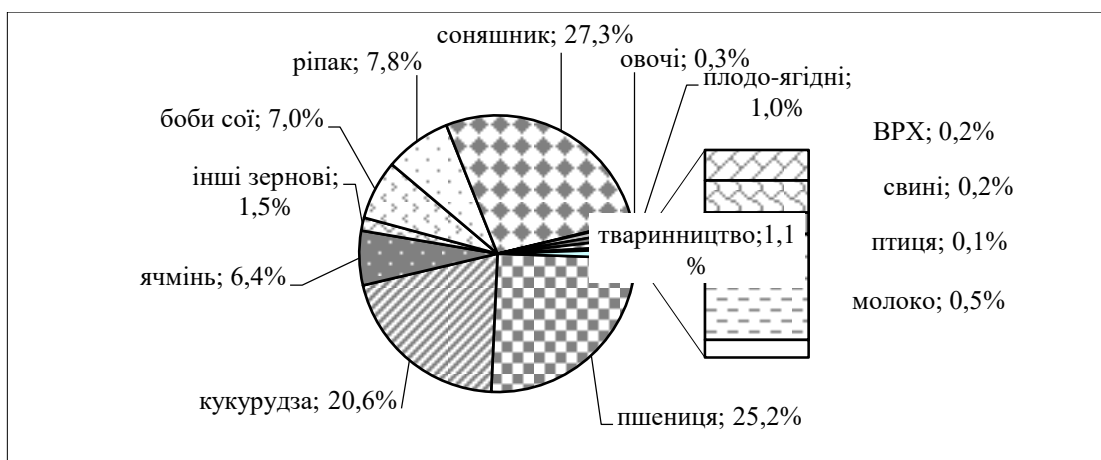
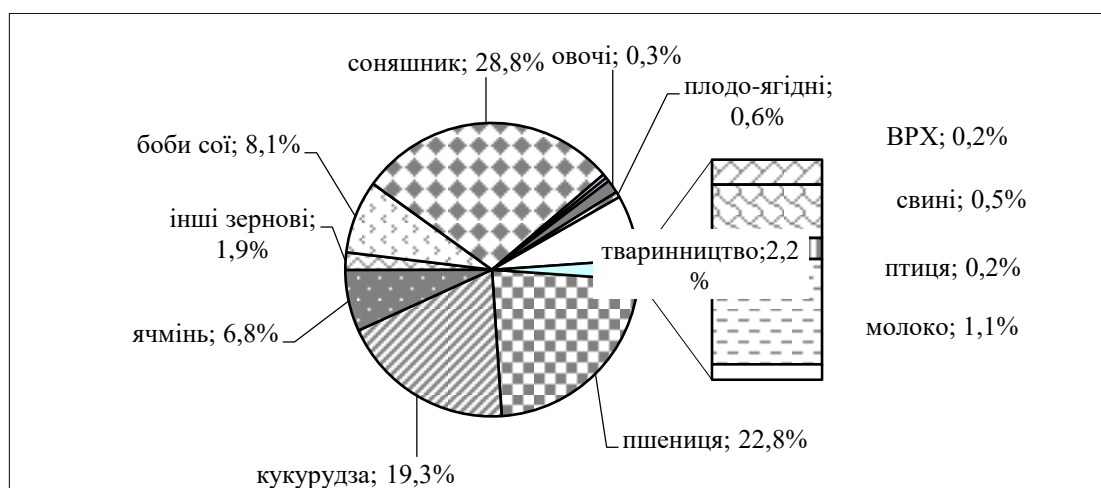
Культури олійні	13963,7	25684,5	36954,2	29177,9	38862,0	28100	40,9	46,7	46,7	44,4	43,1	47,0
у тому числі												
соняшник	9871,0	17700,1	25311,8	20137,4	27027,1	16980	28,9	32,2	32,0	30,6	29,9	28,4
соя	1972,1	5314,1	4967,9	4025,2	5252,4	4811	5,8	9,7	6,3	6,1	5,8	8,0
ріпак озимий та кольза (ріпак ярій)	1996,2	2580,2	6580,7	4985,9	6518,3	6264	5,8	4,7	8,3	7,6	7,2	10,5
гірчиця	108,1	69,8	88,0	23,9	43,0	28	0,3	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
льон олійний (кудряш)	16,3	20,3	5,8	5,4	21,1	17	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Картопля	310,5	242,5	180,9	217,9	250,8	207	0,9	0,4	0,2	0,3	0,3	0,3
Культури овочеві	568,0	757,2	787,8	780,6	651,6	163	1,7	1,4	1,0	1,2	0,7	0,3
Культури баштанні												
продовольчі	33,2	33,8	18,3	19,6	19,2	2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
плоди та ягоди	164,2	303,1	443,0	403,0	714,2	437	0,5	0,6	0,6	0,6	0,8	0,7
виноград	35,4	81,8	58,6	51,2	55,4	41	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Інша продукція рослинництва	831,0	525,4	741,1	817,7	633,5	137	2,4	1,0	0,9	1,2	0,7	0,2
Продукція рослинництва усього	31864	52313	75809	62295	86421	56239	93,3	95,1	95,9	94,7	95,7	94,0
Сільськогосподарські тварини	1605,5	1730,3	2127,3	2308,1	2555,7	2291	4,7	3,1	2,7	3,5	2,8	3,8
Велика рогата худоба	227,9	278,5	292,3	313,0	313,0	331	0,7	0,5	0,4	0,5	0,3	0,6
Свині	656,6	716,3	749,7	792,7	773,6	680	1,9	1,3	0,9	1,2	0,9	1,1
Вівці та кози	7,4	3,7	3,7	5,5	7,4	6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Птиця												
свійська всіх видів	713,6	731,8	1081,6	1196,8	1461,7	1274	2,1	1,3	1,4	1,8	1,6	2,1
молоко	489,5	774,6	913,5	976,3	1065,0	1116,0	1,4	1,4	1,2	1,5	1,2	1,9
яйця	91,0	87,7	155,9	154,2	167,4	126	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Вовна всіх видів, т	3,1	1,7	1,2	0,9	1,0	1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Мед, т	12,2	6,8	5,6	4,8	6,9	5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інша продукція тваринництва	80,8	95,4	40,4	32,5	42,7	39	0,2	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1
Продукція тваринництва, усього	2282	2697	3244	3477	3839	3579	6,7	4,9	4,1	5,3	4,3	6,0
Валова продукція	34146	55009	79053	65772	90260	59818	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

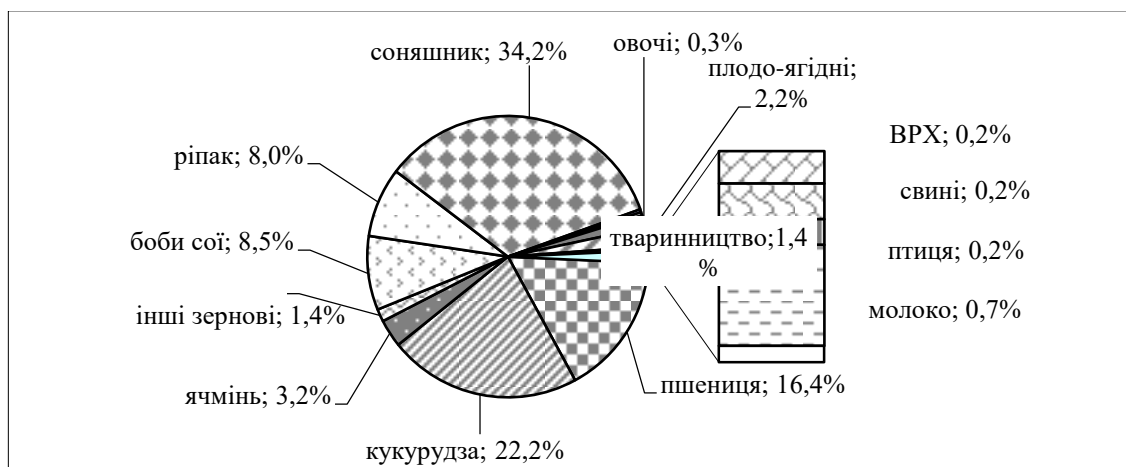
Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Економічна ефективність діяльності суб'єктів господарювання України, що звітували за формою 2-ферм

Показник	2018	2019	2020	2021	2022
Чистий дохід (виручка) від реалізації с.-г. продукції, млн грн	38350	46298	50877	85562	50950
з неї					
продукції рослинництва	37505	45527	50056	84642	50225
продукції тваринництва	845	771	820	919	725
Прибуток, збиток (-) від реалізації с.-г. продукції, млн грн	9302	10170	13737	31066	13891
з неї					
продукції рослинництва	9195	10098	13608	30943	13808
продукції тваринництва	106	73	129	123	83
Рівень рентабельності с.-г. продукції, %	32,0	28,2	37,0	57,0	37,5
з неї					
продукції рослинництва	32,5	28,5	37,3	57,6	37,9
продукції тваринництва	14,4	10,4	18,7	15,4	12,9

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Державна служба статистика України, 2023)

Рис. 6. Структура доходів від реалізації продукції сільського господарства суб'єктів господарювання України, які звітували за формою 2-ферм, %

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Державна служба статистика України, 2023)

Основну частину доходів фермерські господарства отримували від продажу продукції рослинництва, зокрема зернових культур (пшениці, кукурудзи) та соняшнику. З урахуванням структури сільськогосподарського виробництва частка доходів від реалізації продукції тваринництва залишалася невеликою. Помітне зменшення 2022 року доходів фермерських господарств від продажу продукції сільського господарства є наслідком військових дій на території України – окупації, блокування портів, погіршення для агровиробників цінової кон'юнктури через ускладнений вихід на іноземні ринки. Попри те,

фермерські господарства виявляють гнучкість у виборі культур та видів виробництва залежно від економічних умов і ринкових тенденцій для визначення основних прибуткоутворювальних культур, які вони мають змогу вирощувати (Шпикуляк О., Малік М. ред., 2023).

Зміни у структурі прибутків фермерських господарств від реалізації основних видів сільськогосподарської продукції наведені в табл. 5. Найпомітнішим був внесок у формування прибутку реалізації пшениці, кукурудзи, сої та насіння соняшнику.

Таблиця 5

Структура прибутку від реалізації продукції сільського господарства суб'єктами господарювання України, які звітували за формою 2-ферм

Показник	2018		2019		2020		2021		2022	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Прибуток, усього	9301,7	100,0	10170,4	100,0	13737	100,0	31066,0	100,0	13890,8	100,0
Культури зернові та зернобобові – усього	4935,0	53,1	4450,5	43,8	5947,7	43,3	15397,4	49,6	5272,5	38,0
<i>у тому числі</i>										
пшениця	2126,3	22,9	1773,3	17,4	2655,5	19,3	7317,0	23,6	1662,2	12,0
кукурудза на зерно	2012,3	21,6	2062,8	20,3	2516,5	18,3	6016,9	19,4	3103,0	22,3
ячмінь	666,6	7,2	471,8	4,6	625,5	4,6	1685,3	5,4	284,4	2,0
жито	11,0	0,1	9,2	0,1	18,8	0,1	67,9	0,2	16,7	0,1

Продовження таблиці 5

овес	8,9	0,1	10,4	0,1	15,8	0,1	29,7	0,1	17,5	0,1
гречка	9,4	0,1	25,1	0,2	25,9	0,2	65,0	0,2	104,2	0,7
просо	19,4	0,2	34,8	0,3	34,7	0,3	73,3	0,2	22,7	0,2
культури зернобобові сушені	55,4	0,6	45,4	0,4	54,5	0,4	126,5	0,4	39,0	0,3
Боби сої	885,4	9,5	735,9	7,2	1063,2	7,7	2223,3	7,2	1146,7	8,3
Насіння ріпаку й кользи	нд	нд	661,5	6,5	732,8	5,3	2681,4	8,6	978,2	7,0
Насіння соняшнику	2956,1	31,8	3460,3	34,0	5240,4	38,1	10262,3	33,0	5580,4	40,2
Буряк цукровий фабричний	27,1	0,3	13,6	0,1	5,2	0,0	24,2	0,1	40,9	0,3
Картопля	54,1	0,6	54,6	0,5	69,0	0,5	-1,0	0,0	48,1	0,3
Культури овочеві	74,5	0,8	383,0	3,8	159,3	1,2	-44,2	-0,1	414,0	3,0
Культури плодові	50,3	0,5	75,9	0,7	277,2	2,0	278,5	0,9	166,7	1,2
Культури ягідні	15,2	0,2	176,1	1,7	76,5	0,6	62,9	0,2	112,9	0,8
Велика рогата худоба на м'ясо	9,0	0,1	0,2	0,0	-8,2	-0,1	27,5	0,1	7,0	0,1
Свині на м'ясо	12,3	0,1	7,2	0,1	14,0	0,1	-6,7	0,0	2,1	0,0
Птиця на м'ясо	8,5	0,1	7,6	0,1	7,2	0,1	6,9	0,0	-1,1	0,0
Молоко	72,0	0,8	50,8	0,5	112,9	0,8	75,8	0,2	68,9	0,5
Мед натуральний	0,8	0,0	1,0	0,0	0,6	0,0	0,7	0,0	0,3	0,0

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Державна служба статистика України, 2023)

Рентабельність виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції може змінюватися внаслідок коливань цін та витрат на виробництво (табл. 6). Фермери часто відмовляються від виробництва окремих видів продукції через низькі показники рентабельності.

Отже, фермери можуть коригувати свою стратегію виробництва відповідно до ринкових умов та попиту на продукцію. Рекомендованим для них є зосередження на вирощуванні картоплі, овочів, продукції садівництва як трудомістких виробництв, а також розвитку тваринництва, зокрема скотарства, як менш ризикованого виду господарської діяльності в аграрному секторі економіки (Шпикуляк О., Малік М. ред., 2023).

Ми проаналізували дані Державної служби статистики України про діяльність суб'єктів малого підприємництва у сільському господарстві, до яких належать і фермерські господарства (табл. 7). Обсяг реалізованої продукції цими суб'єктами скоротився 2022 року порівняно з 2021 роком на 71,8 млрд грн, зокрема з розрахунку на одного зайнятого (продуктивність праці) – на 68,5 тис. грн.

Спостерігали зростання власного капіталу в суб'єктах малого підприємництва в сільському господарстві на 126,1 млн грн 2021 року порівняно з 2019 р., і на 3,8 млн грн у 2022 р. порівняно з 2021 р. Однак обсяг капітальних інвестицій скоротилися на 6,1 млрд грн у 2022 р. порівняно з 2021 р., відсоткове співвідношення до основних засобів зменшилось на 4,6 %, а капіталозабезпеченість зайнятого працівника зросла на 117,0 тис. грн у 2021 р. порівняно з 2019 р. і на 176,4 тис. грн у 2022 р. порівняно з 2021 р., що вказує на зростання фінансової стійкості досліджуваних підприємств.

Зменшення ними обсягу реалізованої продукції та зниження продуктивності праці вказують на виклики та проблеми, з якими стикаються суб'єкти малого підприємництва в аграрному секторі в період воєнних дій з РФ. Проте підвищення капіталозабезпеченості та стабільне збільшення власного капіталу може бути позитивним сигналом для подальшого розвитку відповідної категорії суб'єктів господарювання.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Таблиця 6

Ефективність виробництва продукції у малих фермерських господарствах України у 2018-2022 рр.

Показник	2018			2019			2020			2021 р.			2022 р.		
	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %
Культури зернові та зернобобові – усього	405,47	302,74	33,9	364,29	291,17	25,1	478,54	362,20	32,1	611,58	406,50	50,5	543,29	413,01	31,5
<i>у тому числі</i>															
пшениця	438,90	332,37	32,1	389,11	316,58	22,9	491,27	373,60	31,5	637,97	421,42	51,4	543,48	435,10	24,9
кукурудза на зерно	360,10	261,98	37,5	328,42	253,50	29,6	479,50	351,51	36,4	600,90	395,66	51,9	538,90	390,76	37,9
ячмінь	453,05	336,87	34,5	379,53	315,06	20,5	427,40	343,64	24,4	556,36	384,03	44,9	489,98	404,39	21,2
жито	303,76	249,71	21,6	414,66	344,49	20,4	428,13	331,07	29,3	447,19	326,50	37,0	437,11	341,89	27,9
овес	348,61	286,29	21,8	395,21	325,85	21,3	437,83	333,74	31,2	429,39	273,82	56,8	463,01	334,59	38,4
гречка	547,07	488,28	12,0	742,05	541,62	37,0	1307,38	889,33	47,0	1750,85	1078,50	62,3	2263,72	1489,96	51,9
просо	712,87	502,12	42,0	626,81	477,64	31,2	546,62	418,50	30,6	611,94	404,52	51,3	652,43	511,77	27,5
культури зернобобові сушені	499,56	415,47	20,2	526,96	461,84	14,1	581,52	484,74	20,0	759,15	522,67	45,2	810,81	585,48	38,5
Боби сої	878,92	627,38	40,1	732,54	585,00	25,2	1047,09	738,55	41,8	1464,70	917,83	59,6	1236,69	909,12	36,0
Насіння ріпаку й кользи				932,91	728,05	28,1	1070,43	785,87	36,2	1612,26	965,25	67,0	1364,15	1037,07	31,5
Насіння соняшнику	863,28	632,09	36,6	773,32	582,57	32,7	1075,06	742,84	44,7	1657,72	928,37	78,6	1396,65	948,86	47,2
Бурак цукровий фабричний	79,32	67,36	17,7	73,10	58,31	25,4	73,34	66,57	10,2	105,42	84,07	25,4	170,24	128,96	32,0
Картопля	306,44	208,94	46,7	501,99	358,46	40,0	526,86	394,84	33,4	498,01	498,64	-0,1	461,52	347,42	32,8
Культури овочеві	335,94	291,40	15,3	599,80	417,90	43,5	432,65	347,19	24,6	323,59	343,18	-5,7	1230,84	527,29	133,4
Культури плодові	438,13	324,92	34,8	374,04	262,73	42,4	765,47	445,85	71,7	522,83	304,12	71,9	688,43	565,88	21,7
Культури ягідні	2139,90	1413,68	51,4	3403,42	1855,96	83,4	4950,49	2204,61	124,6	5405,05	3204,43	68,7	6965,17	2306,45	202,0
Велика рогата худоба на м'ясо	2874,47	2605,71	10,3	2462,18	2457,25	0,2	3317,84	3540,89	-6,3	4028,87	3209,82	25,5	3402,92	3187,72	6,8
Свині на м'ясо	4449,47	4182,88	6,4	3751,80	3588,42	4,6	3731,30	3388,06	10,1	3813,34	3993,80	-4,5	4413,62	4339,65	1,7
Птиця на м'ясо	3306,81	2957,38	11,8	2993,30	2769,38	8,1	2871,12	2518,09	14,0	3496,37	3244,25	7,8	3277,36	3316,47	-1,2
Молоко	699,16	574,62	21,7	708,41	605,47	17,0	827,96	623,37	32,8	971,12	814,35	19,3	1000,49	801,76	24,8
Мед натуральний (показники за 1 кг)	61,15	40,29	51,8	55,61	36,41	52,7	52,66	34,82	51,2	56,46	39,88	41,6	90,62	80,43	12,7

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Державна служба статистика України, 2023)

Таблиця 7

Динаміка розвитку суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі економіки

Показник	Рік				2021р. до 2019 (+/-)	2022 до 2021 (+/-)
	2019	2020	2021	2022		
Кількість суб'єктів малого підприємництва, од.	47924	47282	45613	31122	-2311	14491
Кількість зайнятих працівників (підприємства), тис. осіб	221,9	218,4	229,2	188,2	7,3	-41,0
Питома вага зайнятих в аграрному секторі, до загальної чисельності зайнятих у малому підприємстві, %	39,2	40,9	42,8	41,4	3,6	-1,4
Кількість ФОП, од.	25211	23916	23050	20437	-2161	-2613
Кількість зайнятих працівників (ФОП), тис. осіб	43,4	41,2	40,4	34,1	-3,1	-6,3
Питома вага зайнятих в аграрному секторі, до загальної чисельності зайнятих у ФОП, %	7,1	7,2	7,0	7,0	-0,1	0,0
Обсяг реалізованої продукції, млрд грн	206,2	238,0	329,4	257,6	123,2	-71,8
Продуктивність праці (обсяг реалізованої продукції на одного зайнятого), тис. грн	929,4	1089,9	1437,4	1368,8	507,9	-68,5
Необоротні активи, усього, млрд грн	133,3	151,2	164,5	168,3	31,2	3,8
у т.ч. основні засоби, млрд грн	109,6	124,0	138,4	141,0	28,8	2,6
інші необоротні активи, млрд грн	23,7	27,2	26,1	27,3	2,4	1,2
Оборотні активи, млрд грн	274,2	319,7	368,9	411,7	94,6	42,9
Власний капітал, млн грн	186,1	241,4	312,2	316,0	126,1	3,8
Власний капітал, % у балансі	45,7	51,3	58,5	54,5	12,9	-4,0
Капітальні інвестиції, млрд грн	19,3	15,9	22,8	16,7	3,5	-6,1
до основних засобів, %	17,6	12,9	16,5	11,9	-1,2	-4,6
Капіталобезпеченість зайнятого працівника, тис. грн	601	692	718	894	117,0	176,4
Чистий прибуток, млн грн	19,8	32,6	88,1	28,2	68,4	-59,9
Норма прибутку, %	4,9	6,9	16,5	4,9	11,7	-11,7
Питома вага прибуткових, %	83,1	82,6	88,0	78,3	4,8	-9,7

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України (Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємства: статистичний збірник, 2023)

Висновки. Наше дослідження вказує на необхідність комплексного підходу до розуміння ролі та оцінки стану фермерських господарств, враховуючи їхню різноманітність та соціально-економічний контекст. Результати проведеного аналізу надають глибокий інсайт у сучасний стан та вказують на можливості розвитку фермерських господарств в Україні. Емпіричні оцінки тенденцій розвитку фермерських господарств підтверджують, що вони відіграють важливу роль у стійкому функціонуванні сільськогосподарського сектору.

Зазначені результати свідчать про необхідність активної підтримки розвитку фермерських господарств. Це сприятиме збереженню робочих місць.

Доцільно спрямовувати додаткову допомогу фермерським господарствам, які ви

робляють нішеві продукти.

Одним із напрямів відновлення фермерського виробництва після війни та зростання зайнятості й добробуту сільського населення є розвиток сільськогосподарської кооперації. Процеси виживання та кооперування суб'єктів малого підприємництва з позицій Agile Business Process Management (Agile BPM) належать до процесів механізму реалізації соціально-екологічної вигоди функціонування, розширення конкурентних переваг, оперативного реагування на зміни ринку та у бізнес-середовищі.

Загальна концепція полягає в тому, що фермерські господарства можуть відігравати важливу роль у стабілізації економіки сільських територій та забезпеченні продовольчої безпеки в умовах воєнного стану.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Беженар, І. М. та Грищенко, О. Ю., 2023. Фермерські господарства в Україні: стан та перспективи розвитку. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 9 [online] DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-04-14> [Дата звернення 7 лютого 2024 р.]

Беженар, І. М., 2022. Можливості використання інтернет-маркетингу в діяльності сімейних ферм. *Аграрна економіка*, 15 (3–4), р. 66–74 [online] Доступно: http://agrarianeconomy.lnau.edu.ua/images/docs/ae_2022_15_3-4/AE-15_3-4_8.pdf [Дата звернення 7 лютого 2024 р.]

Беженар, І. М., 2022. Цифровізація: можливості для фермерських господарств. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу: тези виступів III Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир*, р. 112–113 [online] Доступно: <https://www.prostir.ua/event/iii-mizhnarodna-naukovo-praktychna-konferentsiya-suchasni-vyklyku-staloho-biznesu/> [Дата звернення 7 лютого 2024].

Бородіна, О. та Прокопа, І., 2014. Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації. *Дзеркало тижня*, 35, р. 6.

Гайдуцький, П. І., 2015. Трансформація аграрного сектору економіки до ринкових умов господарювання. *Економіка АПК*, 11, р. 5–13.

Державна служба статистики України, 2023 [online] Доступно: <https://www.ukrstat.gov.ua> [Дата звернення 7 лютого 2024].

Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року: проєкт / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. А. Мамчур, Р. Я. Корінець], 2021. Київ: ННЦ «ІАЕ».

Маренич, Т. Г. та Борисовський, Д. В., 2015. Фермерство в Україні та перспективи його функціонування. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*, 161, р. 37–50 [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtusg_2015_161_7 [Дата звернення 7 лютого 2024].

Сільське господарство України 2022: статистичний збірник, 2023. Київ: Державна служба статистики України [online] Доступно: <https://www.ukrstat.gov.ua> [Дата звернення 7 лютого 2024].

Шпикуляк, О. та Малік, М. (ред.), 2023. Розвиток фермерських господарств у сучасних умовах функціонування аграрного сектору економіки України: колективна монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ». DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1234567>.

Шпикуляк, О. Г., Беженар, І. М., Рибачук, В. П. та Ксенофонтowa, К. Ю., 2023. Концептуальні перспективи розвитку «зеленого» бізнесу фермерських господарств в Україні. *Modern Economics*, 40, р. 68–75. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V40\(2023\)-10](https://doi.org/10.31521/modecon.V40(2023)-10) [online] Доступно: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/40-2023/shpykuliak.pdf> [Дата звернення 7 лютого 2024].

Стаття надійшла 07.02.2024

